

La coexistència entre cristians i jueus a Girona en els segles XII – XV.

**Una aproximació a les causes de la separació, de l'aïllament i de
l'expulsió. Apunts per enfocar un conflicte europeu.**

Índex

Introducció. Presentació i objectius del treball.	1
Els aspectes històrics. Presentació dels esdeveniments	4
El rol dels jueus en l'encaix cívic	4
L'organització de la comunitat hebraica. L'aljama i la sociologia dels jueus	6
Les aportacions de la cultura jueva gironina	9
Coexistència i relació amb la comunitat cristiana	12
L'atac del 1278. L'hostilitat d'un sector eclesiàstic	13
L'assalt de 1285. Els almogàvers: fe contra saqueig	14
Una conjuntura negativa. Les repercussions de la pesta de 1348	14
Passions enceses. Les matances del dia de Sant Llorenç de 1391	16
Les pressions dels poders locals. Assalts a la primera meitat del s. XIV	20
1492. L'expulsió de la comunitat hebrea.	21
La quotidianitat. Diferents nivells de tractes i de relacions	24
De Girona a Catalunya. Una perspectiva geogràfica del conjunt jueu	31
Com entendre'n la història. Mecanismes discriminatoris: les acusacions calúmnies i prejudicis	36
El "Jueu Errant" i la teoria deïcida	37
La usura i el jueu. Una parella que va del bracet	41
Bruixeria, perversió i diabolisme. Acusacions contra el judaisme	46
El convers, la Inquisició i el criptojueu	54
Com explicar-ho? Com tractar i enfocar el tema dins i fora de l'aula	61
Una cadena de causes-efectes no tan rígida. La importància d'explicar la història	61
Amenitzar l'ensenyament i la divulgació: suports literaris i pictòrics	64
El que s'aprèn en el terreny. Fer pedagogia en l'entorn geogràfic	75
Els cementiris. La petja dels difunts	76

La sinagoga	77
Un espai de vida. El Call o jueria	79
El patrimoni com a font de coneixement. Algunes consideracions	80
Valoracions i conclusions	83
Bibliografia	87

Introducció.

Presentació i objectius del treball

L'elaboració del present treball ha estat possible gràcies a l'atzar. Caminava pel passadís del departament d'Història Moderna i Contemporània de la facultat de la meua universitat, la Universitat Autònoma de Barcelona, quan vaig posar-me a mirar els fullets informatius que hi havia en els expositors. Em va cridar l'atenció un dels tríptics que anunciava el premi Maria Antònia Figuerola. Llavors, un cop vaig llegir els requisits i els objectius, vaig plantejar-me participar-hi.

No va ser gaire difícil escollir el tema. Girona queda a uns vint minuts del poble on visc, i des que vaig entrar a la carrera sempre he tingut ganes de fer-la protagonista d'algun projecte o investigació, i aquest certamen ha estat una bona oportunitat.

Si hagués de justificar per què he escollit el tema de com afrontar les relacions entre cristians i jueus a la Baixa Edat Mitjana, sent-ne Girona el teló de fons, no dubtaria en la resposta. D'una banda, perquè el tema de les relacions humanes, i més entre cultures que estan en posicions de tracte diferents, sempre és espinós. Per aquesta raó, normalment es tira pel dret, tendint-se a donar arguments simples, o no anant a l'arrel del conflicte. Per l'altra, perquè hi ha molt per conèixer i explicar. Com que una de les bases del premi és que el treball aportí propostes en la pràctica d'educativa, vaig pensar que seria adient plantejar un tema amb un immens rerefons i assenyalar com es podria enfocar i tractar.

El treball està dividit en tres parts, cada una amb uns objectius:

- 1) La primera secció és la més acadèmica de totes tres, com se'n deduirà de la quantitat de notes a peus de pàgina i de cites. S'hi aborden els aspectes d'interès més historiogràfic, com ara explicar qui eren els jueus i com s'organitzaven, les aportacions cabalístiques i la narració dels episodis de tracte, tant els més pacífics com els més violents. Per aquesta raó, he considerat adient redactar la secció amb el màxim de rigor possible, a fi que no quedessin caps per lligar ni es deixés res per verd. Aquest apartat se centra majoritàriament en la comunitat jueva de Girona. No és la meua intenció restringir la problemàtica en un sol municipi; en un subapartat es fa referència a altres comunitats hebrees a

Catalunya en el seu conjunt. Tanmateix, a causa de l'interès i la particularitat del que passà a Girona, he considerat utilitzar-la com exemple per ressaltar, precisament, que el tema de la coexistència entre jueus i cristians és un tema relatiu a l'Europa coetània. A partir de l'anàlisi del que succeí a Girona, pretenc extreure'n l'aspecte global, europeu, del tema.

- 2) Un cop vistos els aspectes més històrics, en la segona secció s'analitzaren què va portar als esclats de violència i què s'amagava darrera les seves cortines. S'entrarà en els aspectes que van més enllà del que se sol explicar quan es parla de la *violència contra les minories* en els llibres de text. Per aquest motiu, per entendre que no hi havia res de gratuït en els atacs ni en la progressiva ruptura entre les dues comunitats, s'han de tenir en ment aspectes com la judeofòbia, el paper de la Inquisició, des de quan neix la imatge del jueu usurer i perquè se'ls acusà d'assassins de Déu.
- 3) La tercera secció té com a finalitat donar a conèixer unes pautes que es podrien fer servir per millor la comprensió i l'explicació del tema que es planteja. A la darrera secció es proposen unes pautes que, posades en pràctica, facilitin a l'alumnat la comprensió dels aspectes que s'han posat de relleu en les dues anteriors. Aquestes propostes no només estan pensades per millorar la comprensió, sinó que també, aplicades, puguin acabar amb les simplificacions, els tòpics o les generalitzacions habituals. Compaginar les explicacions amb textos o imatges, recomanar lectures de novel·les que, tot i les deficiències literàries i anacronismes que hi puguin haver, introdueixin el lector en el tema d'una forma alternativa a la de l'aula; o potenciar el que es pugui ensenyar a les aules amb sortides pràctiques, que posin en contacte l'alumne i l'espai que s'estudia.

El treball, així doncs, està estructurat perquè cada secció estigui en estreta relació amb l'anterior, i es complementin.

Pel que fa els sistemes educatius, les propostes anirien dirigides al segon cicle de la ESO, els cursos de 3r i 4rt, i al Batxillerat, en els àmbits d'Humanitats, Ciències Socials i Artístic, en general, i a qualsevol interessat en el tema. Com que en el tema es tracten qüestions denses i a vegades fins i tot confuses, no només pels aspectes més

memorístics com la cronologia o l'enumeració de fets, sinó perquè l'alumne ha de posar en pràctica un nivell d'abstracció i raonament elevat, s'han escollit aquests cursos, en els quals es considera que l'alumne ja disposa de suficient criteri.

Així doncs, els objectius del treball recullen les finalitats del certamen: suggerir unes propostes metodològiques i pràctiques amb la finalitat que el tema de la convivència de la comunitat jueva i cristiana es pugui explicar d'una forma que s'entengui i es compregui millor, partint de l'exemple del que tingué lloc entre els segles XII-XV a Girona i examinant-ne els prejudicis i qui promovia la intolerància.

Els aspectes històrics.

Presentació dels esdeveniments.

El rol dels jueus en l'encaix cívic.

Girona, com a municipi integrat dins de l'entramat feudal, estava dividida socialment en tres ordes: els cavallers, els clergues i els *laboratores*, el poble ras, el qual no gaudia de cap privilegi. La pagesia, els comerciants i els artesans eren els sectors que conformaven aquest tercer estament, el més heterogeni i dinàmic, malgrat ser el més sensible a l'entorn i el més vulnerable econòmicament. El desenvolupament de la vida ciutadana va valdre-li la concessió de *municipi* per part d'Alfons I. Se sap que el títol fou anterior a l'any 1182, ja que el mateix rei Alfons I ho menciona en una concessió similar a la ciutat de Cervera.¹ Malauradament, el document original s'ha perdut. Aquest títol permetia la ciutat de Girona escollir els còsols que governessin la ciutat i la defensessin dels enemics tant interiors com exteriors que n'amenassin l'estabilitat.²

No se sap en exactitud el nombre d'habitants que residien en la ciutat, a causa de la manca de fonts suficients. Els documents que serveixen de guia, com els registres tributaris, tenien en compte els *focs* o caps de família, i no els membres que la integraven, amb la qual cosa només es pot especular a partir d'unes xifres orientatives: a la fi del segle XIII es parlaria d'uns 8.000 gironins.³ Es calcula que la comunitat jueva, entre el segle XII i XIII, corresponia al 5-10 per cent de la població total, és a dir, unes 700 persones agrupades en 140 famílies.⁴ A mitjans del segle XIV, en el pic més alt de l'esplendor demogràfic de la comunitat, se'n parla d'uns 1000 membres, tirant pel cap alt.⁵

L'ordre nobiliari va tenir com a figura notable el comte de Cabrera, qui posseïa la titularitat del castell vescomtal que es trobava a la zona meridional del carrer de la Força. Pel que fa als *oratores*, es dividien, com a la resta d'Occident, entre seculars i regulars. L'estament eclesiàstic s'incrementà amb les migracions dels mendicants⁶ al

¹ CLARA, Josep, *Introducció a la història de Girona*, Sant Cugat del Vallès, 1983, Edicions del Pèl, pàg. 47.

² Segons un document de 1284, cada any s'escollien sis prohoms com a jurat, dos per cada estament.

³ CLARA, Josep, *op. cit.*, pàg. 47.

⁴ BASTONS, Teia, *Mestres cabalistes*, publicat el 22-X-09, al diari *El País*.

⁵ NADAL, Joaquím, *Girona, Història, herència i cultura*, Girona, 1993, Patronatge Municipal "Call de Girona", pàg. 22.

⁶ Aquests podien ser dominics, franciscans, carmelites o mercedaris.

segle XIII, els quals tenien una nova visió de la societat, més propera als postulats de pobresa evangèlica predicats per Crist. El 1320, uns beguins denunciaren l'enriquiment de l'aparell eclesiàstic. Se sap que la protesta acabà amb tres morts, els quals van ser denunciats a la Inquisició.⁷

Dels *laboratores* -dels quals s'extreia el necessari per abastir els altres dos estaments-, els jueus formaven part d'un grup que, si bé heterogeni i protegit pel monarca, es trobava a la frontera dels sectors desfavorits –pobres, dones de la vida i esclaus-, ja que van haver de vestir-se distintivament per tal de ser reconeguts, i en unes ordenances se'ls prohibí tocar els productes i el menjar de les botigues.⁸ Els jueus s'agruparen, pel que se sap, abans del 1160 al carrer de la Força. A partir d'aquí s'estructuraria el que es coneix com a Call o barri jueu.⁹

La immensa majoria dels jueus es dedicaven al préstec en una conjuntura en què la usura era mal vista, penada i considerada com una activitat pecaminosa pels cercles eclesiàstics. Se sap que els préstecs es cobraven amb uns interessos elevats, la qual cosa convertia els prestadors en individus benestants, tot i que solien complementar amb altres activitats. A ulls dels gironins cristians, en determinades circumstàncies, com podien ser caresties o èpoques de fam, aixecaven sospites i malícies per la quantitat de riqueses que feien circular. Altres oficis en què treballaven eren el de llibreter o contractat per l'Església, cosa que demostra que les fronteres no sempre eren tan rígides ni infranquejables entre les dues comunitats.¹⁰

No s'ha de pensar que la fòbia als jueus era intrínseca en la mentalitat col·lectiva dels cristians en societats feudals com la de Girona, com la lectura simplista i superficial de les relacions baixmedievales vol fer creure. El perquè dels comportaments hostils a la població jueva tenen uns incentius complexos, multi-causals i circumstancials. Que els aixecaments contra la comunitat jueva gironina, i per extensió a la catalana, tinguin unes dates concretes i tan particulars confirma l'estabilitat i la relativa tranquil·litat –relativa com ho pot ser en una societat on la violència estava a l'ordre del dia, i les desigualtats, el temor per la subsistència i l'aïllament estamental

⁷ CLARA, Josep, *op. cit.*, pàg. 63.

⁸ CLARA, Josep, *op. cit.*, pàg. 64.

⁹ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *Els jueus a les terres gironines*, Olot, 1985, Quaderns de la Revista de Girona, pàg. 6.

¹⁰ En moments puntuals, hi va haver atacs els anys 1228, 1278, 1285, 1331, 1348, 1391, 1413, 1416, 1418 i 1456, algunes de les quals no es tenen constància documental suficient.

eren unes realitats palpables- en què coexistiren els gironins de les dues confessionalitats.

La comunitat jueva gironina va estar sota protecció del rei, com totes les de la Corona catalano-aragonesa, a canvi d'uns serveis econòmics. Els jueus van quedar jurídicament catalogats com a propietat reial, essent una notable i considerable font d'ingressos. El sotmetiment, que no deixa de ser, en part, un estratagema per tenir sota control el circuit de capital jueu, es justificava, de cara a la galeria, amb la doctrina postulada pels Pares de l'Església, segons la qual els jueus havien de quedar sotmesos al monarca com a serfs per haver estat un poble deïcida.¹¹

Directament, els jueus estaven exempts de participar físicament a la guerra. La tasca corresponia als *militēs* o nobles amb els seus cavallers, però hi intervenien indirectament mitjançant una contribució monetària.

Alguns calls com el de Girona rebien la condició de *cambres de la reina* i pagaven un impost per mantenir la Cort, els tributs dels quals es canalitzaven a través de les aljames.¹² Els impostos eren la contrapartida a la protecció reial; no requerien mitjancers per parlar amb el rei, i gaudien d'uns certs privilegis, mentre al mateix temps pagaven el rei, el qual es beneficiava de la seva activitat econòmica. S'ha d'entendre la relació entre la comunitat jueva i el monarca com una cooperació, una simbiosi d'interessos en què les dues parts pretenien extreure'n els màxims beneficis possibles.

L'organització de la comunitat hebraica. L'aljama i la sociologia dels jueus

La institució que cohesionava el govern intern de la comunitat hebrea del Call de Girona era l'aljama, coneguda amb el nom d'*Aljama Judeorum Gerundae*. Es va consolidar a les darreries del segle XIII, prenent com a model el govern municipal de la ciutat. Anteriorment, els jueus gironins s'havien organitzat segons un model tradicional en què els prínceps o *nesiim* conduïen la comunitat.¹³ Sota reial privilegi, els jueus tenien el dret i deure de constituir-se en un govern propi. Així doncs, s'organitzaren en una estructura política composta pels jueus més poderosos –entre divuit i vint-, i on

¹¹ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 12.

¹² ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 12.

¹³ PLANAS, Sílvia, *Les comunitats jueves de Catalunya: L'àrea de Girona*, dins *La Catalunya jueva*, Barcelona, 2002, Museu d'Història de Catalunya, pàg. 61.

s'escollien tres o cinc secretaris encarregats del poder executiu dins de la comunitat. El 1248, els jueus de Girona reberen la potestat per part del monarca d'escollir cinc taxadors d'impostos, i el 1290, també per part del rei, l'aljama va rebre el privilegi d'administrar la justícia segons el "dret d'Israel" a partir del tribunal rabínic o *bet din*.¹⁴ Els càrrecs del Consell tenien una duració de dos anys, el qual estava integrat pels cinc o vuit regidors, dos taxadors, dos oïdors de comptes –que verificaven les operacions dels taxadors-, el sobre-taxador, el clavari, el secretari, el tresorer, el fiscal –que també feia de policia- i un Conseller Major.¹⁵ Els jurats de govern no tenien cap jurisdicció sobre els membres del Call, ni un representant dins l'aljama. Això produïa uns estira-i-arrosses entre el poder municipal i el poder reial en els afers relacionats amb la comunitat jueva. Alguns jurats adoptaren postures contradictòries, decidint tant defensar els jueus com mostrant-se distants quan esclataven els atacs i les amenaces cristianes. Aquesta actitud explica les mesures restrictives que s'empraven contra els hebreus per protegir els cristians, i que en determinades circumstàncies, sota el pretext de defensar-los d'amenaces dels fanàtics, els delimitessin i els recloguessin cada cop més en el barri hebreu o Call.¹⁶

El 1398 es va donar la institució de l'aljama per morta. No obstant això, es regenerà a la primera meitat del segle XV, tal i com evidencia el fet que s'ampliés el recinte del Call el 1448, tot hi residir-hi una trenta de famílies.¹⁷ La comunitat hebrea patiria un creixement lent fins a l'expulsió de 1492.

Se sap que la direcció requeia en mans d'una minoria específica, agrupada en famílies importants. És cert que els jueus es percebien com una comunitat, i que els seus mateixos membres fomentaven aquesta imatge d'unitat. Malgrat això, existia el predomini d'unes famílies que sobresortien de les demés i configuraven un petit grup de jueus selectes i distingits, cultes, benestants i rics. En algunes ocasions hi havia conflictes entre elles, enfrontaments en què les capes inferiors de la comunitat no participaven ni prenien partit. A finals del segle XIV hi va haver un seguit d'enfrontaments entre dirigents de l'aljama, arran de la crisi social que tenia com a teló de fons els tràngols de la conjuntura –la pesta, la fam, la mortaldat-, la qual

¹⁴ PLANAS, Sílvia, *op. cit.*, pàg. 62.

¹⁵ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 14.

¹⁶ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 15.

¹⁷ CLARA, Josep, *op. cit.*, pàg. 64.

comportà uns petits canvis en la configuració del poder. Tot i que, a la pràctica, malgrat haver canviat de mans, el poder continuava essent oligàrquic, dirigit per certes famílies, les quals constituïren vertaderes dinasties.¹⁸ Els noms de les famílies que apareixen més freqüentment són la Caravita, Anaia, Cresques, Saporta o Astruc, entre els membres dels quals hi va haver autèntics cortesans com Selomó Caravita.¹⁹

Els jueus, com s'ha mencionat, s'integraven dins del patrimoni privat reial. Tanmateix, malgrat la categorització general i les etiquetes en què se'ls coneixia i agrupava –“jueus”, “serfs del rei”–, la comunitat jueva era un microcosmos dins de la societat, amb desigualtats materials, estatus i formes de sociabilitat diferents. El gran gruix de la població jueva la formaven petits comerciants i artesans, relligadors de llibres i llibreters, sastres, sabaters, pellaires, teixidors, basters, mercers, carnissers i forners. La situació dels petits comerciants i jornalers oscil·lava entre la misèria i un benestar equiparable al de la incipient burgesia urbana cristiana.²⁰

D'altra banda hi havia aquells que es dedicaven a les professions conegudes actualment com a liberals. És a dir, metges i cirurgians com Selomó Caravita, mestres, notaris o escrivans, o reconeguts homes de la filosofia o la poesia. El canvi prestatari no era una activitat limitada a les mans dels més rics, sinó que la majoria de jueus al llarg dels segles XIV i XV havien fet de prestadors, com Bonjuhà Cresques i Saltell Gracià, els quals deixaren en el municipi de Girona uns 17.500 sous barcelonesos de tern.²¹ Durant la primera meitat del segle XIV, els jueus gironins contribuïren anualment amb uns 12.000 i 13.000 sous, xifra que descendí a partir de l'any 1348 en 6.650.²² També hi havia jueus propietaris tant de dins com de fora del Call, com és el cas de n'Abraham Issac, jueu i prohoms de l'aljama, que el 1373 tenia en propietat una torra i diverses terres al pla de fora de la ciutat.²³

Pel que fa a les dones, algunes sabien llegir i escriure. El paper de la mare dins de la família era el d'educar els fills en els primers anys i ensenyar-los les tradicions.²⁴ La presència de les dones en la sinagoga, però, era puntual. Feien acte de presència en els

¹⁸ SEBREQÜÉS, Santiago, *Societat i estructura política de la Girona medieval*, Barcelona, 1975, Curial Edicions Catalanes, pàg. 161.

¹⁹ PLANAS, Sílvia, *op. cit.*, pàg. 65.

²⁰ PLANAS, Sílvia, *op. cit.*, pàg. 66.

²¹ GUILLERÉ, C., *Girona al segle XV, vol. 1*, 1993, Ajuntament de Girona-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàg. 250.

²² GUILLERÉ, C., *op. cit.*, pàg. 275.

²³ PLANAS, Sílvia, *op. cit.*, pàg. 60.

²⁴ WINER LYNN, Rebeca, *Marriage, family and the family business*, dins *Girona Judaica 5: Temps i espais de la Girona Jueva*, Girona, 2011, Patronat del Call de Girona, pàg. 244.

casaments o en la festa del Purim. En les resta d'ocasions, estaven separades dels homes, i contemplaven la litúrgia des d'una finestra o una gelosia.

La capa social més alta de la comunitat jueva mantenia un estatus similar al que tenia l'alta esfera adinerada cristiana. Se sap que els jueus posseïen terres, la gran part expropiades a aquells que no havien pogut tornar el deute que se li havia prestat. Alguns dels atacs al Call van ser aprofitats per eliminar les proves dels deutes,²⁵ cosa que serveix per fer-se una idea dels interessos personals que amaguen els esclats de violència col·lectius.

Les aportacions de la cultura jueva gironina.

Els carrers del Call de la ciutat de Girona van ser l'escenari d'un dels nuclis intel·lectuals més potents dels segles XII i XIII. Erudits com Scholem afirmen que el grup cabalístic de Girona és el primer que es formà en la península Ibèrica, i un dels centres cabalístics més potents i complets.²⁶ El llistat de personalitats que la Càbala gironina aportà a la cultura hebraica i catalana és llarga i d'una gran qualitat, essent la segona més important de Catalunya per darrera de la de Barcelona²⁷ -degut en bona part perquè la gironina tenia menys membres.

Abans d'esbossar alguns dels noms més significatius de la Càbala gironina i d'esmentar-ne les peculiaritats, cal explicar en què consisteix aquesta doctrina que a Girona va ser tan important. La Càbala vindria a ser un compendi de teories metafísiques i teosòfiques de certs elements de la tradició religiosa jueva.²⁸ Els cabalistes tracten d'interpretar el món que els envolta i de desentranyar-ne els misteris a partir de la creença hebraica monoteïsta d'un Déu –Yahvé- infinit, origen i final de tot, tant d'allò comprensible com del que no ho és. S'estima que va néixer quan els jueus estaven captius a Babilònia, però va ser en els segles XII i XIII quan arribà al seu màxim esplendor. La Càbala s'ha vista com una corrent alternativa i contrària al racionalisme del cordovès Moisès ben Maimon, conegut com Maimònides (1135-1204), qui relacionà l'aristotelisme amb la tradició hebraica sota l'aglutinant de

²⁵ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 21.

²⁶ SCHOLEM, Gershom, *La càbala y su simbolismo*, 1989, Siglo XXI Editores, pàg. 42.

²⁷ CLARA, Josep, *op. cit.*, pàg. 53.

²⁸ PRIETO, Francisca (coordinació), *La Gran Enciclopèdia*, entrada [càbala], 2004, Edicions 62.

la raó.²⁹ Per ser cabalista s'havien de complir, segons l'ortodòxia, uns requisits: ser un home de més de quaranta anys, casat, amb fills i portar tota la vida estudiant com a rabí.³⁰

La Càbala del Call de la Força va mantenir contacte amb altres escoles cabalístiques europees, com la de Provença, presidida pel narbonès Isaac el Cec (1160 - 1235), considerat el primer cabalista pur, o la de Burgos.³¹ Les aportacions dels cabalistes gironins de la primera meitat del segle XIII van ser decisives pel corrent místic de la Càbala, convertint-la en la més destacada de l'Occident del seu temps.³² La comunitat hebrea gironina era fidel al Talmud i a la tradició, i les obres dels seus membres tenien unes idees afins i molt homogènies, pel que s'aprecia en les seves obres.³³

Així doncs, els noms de Yehudà ben Yaqar, d'Arziel de Girona (? - ~1238), o de Bonastruc ça Porta (1194 -1270) –Nahmànides–, s'equiparen a la qualitat dels teòlegs cristians gironins com Renall (? - 1143), al servei de Jaume I i de Pere el Gran, o dels trobadors com Cerverí de Girona (1259 -1285), i engreixen la llista de personalitats que van dotar de pluralitat i de llum pròpia el pensament mediterrani medieval.

Bonastruc ça Porta és considerat la figura principal tant de l'aljama com de la Càbala gironina. Va ser admirador de Maimònides, malgrat oposar-se al seu intel·lectualisme i seguí un camí que el portà a la Càbala.³⁴ Se sap que des de ben jove s'interessà per l'escriptura i estudià medecina. Després d'exercir de rabí a l'aljama de Girona, va ser investit amb l'honor de Gran Rabí de Catalunya, esdevenint una de les figures més admirades i respectades del seu temps, essent el portaveu del judaisme a la Corona catalano-aragonesa.³⁵

El prestigi del qual gaudia va veure's amenaçat el 1263, quan el rei Jaume I, qui el tenia com un súbdit fidel i a qui li demanà consell en múltiples ocasions, el designà com a representant de la comunitat jueva de la Corona perquè prengués part en una disputa amb el dominic convers Pau Cristià.³⁶ Les controvèrsies o disputes entre jueus i

²⁹ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 25.

³⁰ AMELA, Victor-M., *Entrevista a Manuel Forcano*, publicada a La Contra de *La Vanguardia* el 6 - X- 2012.

³¹ CLARA, Josep, *op. cit.*, pàg. 53.

³² PLANAS, Sílvia, *op. cit.*, pàg. 66.

³³ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 25.

³⁴ PRIETO, Francisca (coordinació), *La Gran Enciclopèdia Catalana*, entrada [Bonastruc ça Porta], 2004, Edicions 62.

³⁵ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 26.

³⁶ BAGUÉ, Enric – VICENS VIVES, Jaume, *Història. Primeres lectures.*, Barcelona, 1936, Editorial Pedagògica, pàg. 53.

cristians van ser freqüents quan la conversió al cristianisme per part dels jueus va ser una tendència freqüent.

Els debats ideològics i teològics tenien dues funcions: per una part, l'Església havia de certificar la conversió dels nous cristians, els quals, al mateix temps, volien demostrar la sinceritat de la seva nova fe; i per l'altra, el monarca, com a protector dels jueus, havia de respondre a la pressió que el clergat en alguns moments exercia sobre la comunitat jueva.³⁷ Bonastruc ça Porta va defensar el judaisme davant d'un tribunal format pel rei, prelats, nobles i gent del poble, en cinc sessions, el qual no va voler renunciar.

L'acalorada defensa de Nahmànides va irritar els alts estaments eclesiàstics -avivats per l'odi que emanava del sector de conversos, molt fanatitzats-, els quals el van voler fer caure en desgràcia: se li demanà que lliurés una còpia de les intervencions i arguments que havia anotat en el debat al bisbe de Girona, sota la protecció del rei i del seu confessor Jaume de Penyaafort, que li havien concedit la llibertat d'expressió. S'utilitzà aquell document com arma en contra del seu propi autor, a qui l'acusaren de blasfem, i el rei es limità a exiliar-lo per dos anys i a condemnar el seu llibre a la foguera. Les autoritats eclesiàstiques, insatisfetes, apel·laren a Roma, i Jaume I, a contracor, obeí el dictamen de Climent IV i l'exilià permanentment.³⁸ Després d'una breu estada a Castella, se n'anà a Provença, per finalment traslladar-se a Jerusalem el 1267.³⁹

Altres cabalistes significatius i il·lustratius de la Càbala de Girona van ser Ezra ben Selomó (1160 – 1238), qui va escriure un comentari cabalístic al Càntic dels Càntics, interpretant l'univers en esferes i regions sota una mirada mística.⁴⁰ Jacob ben Sese -se'n desconeixen les dates de naixement i de defunció-, va ser deixeble d'Isaac el Cec, va compondre el 1243 la seva obra més important, *La Porta del Cel*, on criticava el racionalisme i lloava l'esoterisme, i una apologia a la Càbala.⁴¹ Azriel de Girona (? – 1238) va ser gendre d'Ezra ben Selomó. És l'autor de comentaris talmúdics, de cartes i catecismes cabalistes. Renovà la Càbala aportant elements neoplatònics.⁴² Pel que fa a

³⁷ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 26.

³⁸ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 27.

³⁹ PRIETO, Francisca (coordinació), *La Gran Enciclopèdia catalana*, entrada [Bonastruc ça Porta], 2004, Edicions 62.

⁴⁰ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 28.

⁴¹ PRIETO, Francisca (coordinació), *La Gran Enciclopèdia catalana*, entrada [Azriel de Girona], 2004, Edicions 62.

⁴² ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 28.

la lírica, Messulam de Piera (1340 – 1418), amic de Benastruc ça Porta, va ser un dels poetes més reconeguts del seu temps, el qual atacà en un dels seus poemes la filosofia de Maimònides.⁴³

Coexistència i relació amb la comunitat cristiana

Al llarg de sis segles, es van produir menys d'una desena d'assalts, calculats entre vuit o nou. La percepció respecte a la quantitat d'assalts varia entre historiadors: Enric Claudi i Girbal conclougué que els atacs contra els jueus resumeixen la història hebrea de Girona: una història trista i dramàtica, mentre Jaume Marquès argumentà que les escaramusses i els assalts són excepcions que confirmen la pau i el clima de coexistència de les dues comunitats.⁴⁴ Com s'ha explicat, els jueus no eren lliures, sinó propietat del rei. Aquesta situació de subordinació era extensible a tota l'àrea mediterrània. Teòricament, les lleis dictaminaven que els jueus no podien participar obertament en el poder, cosa que, a la pràctica, la duresa de la reglamentació quedava diluïda, com en el cas de Benastruc ça Porta, amic de l'eclesiàstic Jaume de Penyafort i fidel conseller de Jaume I.

A Girona, les relacions entre les comunitats cristiana i jueva van ser estables fins al segle XI, havent-hi intercanvis culturals entre la catedral i l'aljama, nombroses relacions personals entre els seus membres, gran nombre de contractes, i el Call no era un espai tancat.⁴⁵ A partir de llavors, el Call va anar quedant aïllat, el pas de dones cristianes al carrer de la Força va ser vist amb mals ulls i el que abans havia estat un fluït diàleg que sorgia amb naturalitat, a causa de la pressió de determinats sectors eclesiàstics i d'enveges cap al relatiu confort de la comunitat hebraica, va anar convertint-se en un murmur.

A partir del segle XIV, els jurats del municipi de Girona començaren a emprendre mesures per facilitar la vida als jueus. El 1330 es publicà un ban que prohibia danyar els jueus amb pedra, ferro, pal o altres objectes sota pena de cent sous barcelonesos; el 1335 els jurats es queixaren al rei Pere el Cerimoniós dels impostos que ofegaven a la comunitat jueva i de l'actitud vil del cobrador d'impostos, qui havia fet empresonar

⁴³ RIBERA FLORIT, Josep, *Un altre poema pol·lèmic de Meshul-lam de Piera*, revista *Calls*, 1989, Associació d'Estudiosos del Judaisme Català [coedició amb]: Museu Comarcal, pàg. 46

⁴⁴ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 32.

⁴⁵ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 32.

els insolvents en el Call; el 1411 s'adreçaren al conseller de la reina i li demanaren que s'encarregués del barri del Call, que quedà molt malmès amb l'assalt de 1391; i el 1414, demanaren al rei que restaurés l'antiga glòria de l'aljama, la qual descrivien com a molt pobra.⁴⁶

De fet, darrera el paternalisme que les autoritats civils, com els jurats, mostrava envers la comunitat hebraica amagava uns interessos i unes raons no tan amigables. Sota el pretext de protecció i defensa dels gironins jueus, els jurats reprimiren els habitants del Call en més d'una ocasió: el ban de 1418 exigia els jueus que el Dijous i Divendres Sants, per protecció, no traguessin el cap per la finestra i mantinguessin les portes tancades; o quan el 1409, amb la visita de fra Vincent Ferrer, l'agutzil va agrupar els jueus que volien escoltar el sermó en una esplanada i els salvaguardà dins d'un tancat, argumentant que cristians fervents els podien amenaçar.⁴⁷ Les mesures, definides com a preventives per les autoritats locals, eren armes de doble fil que podien semblar preses amb la finalitat de defensar i protegir els hebreus, però que, quan es posaven en pràctica, van ser els detonants que causaren que les dues comunitats, la cristiana i la jueva, s'anessin distanciant.

L'atac de 1278. L'hostilitat d'un sector eclesiàstic.

El 1278 hi va haver un atac al Call, protagonitzat per un grup de clergues que llançaren pedres des del campanar a la comunitat jueva, els destruïren les vinyes i collites i profanaren el seu cementiri. Els jueus gironins no tardaren en enviar una queixa al monarca Pere II el Gran, qui va prendre mesures repressives i culpà els jurats de no prevenir ni aturar l'atac, i assenyalà al bisbe Pere de Castellnou com a instigador.⁴⁸

Alguns sectors eclesiàstics, els més reticents a què els jueus fossin protegits pel propi monarca, aprofitaren els sermons de filòsofs i predicadors com ara Ramon Llull, del gironí Francesc Eiximenis o de Ramon de Penyafort –amic de Benastruc ça Porta– per promoure la violència cap a la població jueva, pervertint-ne el missatge original, els quals proposaven el baptisme i conversió.⁴⁹ Aquesta distorsió del missatge original

⁴⁶ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 33.

⁴⁷ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 33.

⁴⁸ CASANOVAS, Jordi, *Làpides de Montjuïc, amb inscripcions hebraiques, reutilitzades a la rodalia de Girona*, revista *Calls*, 1989, Associació d'Estudiosos del Judaisme Català [coedició amb]: Museu Comarcal, pàg. 35.

⁴⁹ PLANAS, Silvia, *op. cit.*, pàg. 73.

d'alguns sermons i prèdiques va servir de pretext per saquejar i atacar violentament a una comunitat menys nombrosa i distingible, alguns membres del qual exercien una certa influència i gaudien de prestigi. No cal oblidar que els qui capgiraren el discurs de clergues com Vicent Ferrer o Ramon de Penyafort, la intenció dels quals era la propagació del cristianisme mitjançant la conversió, van ser membres de la mateixa Església.

L'assalt de 1285. Els almogàvers: fe contra saqueig.

Poc menys d'una dècada després, el 1285, va ocórrer un altre incident, aquesta vegada de diferent índole. Enmig de la guerra contra el monarca francès Felip III l'Atreuit, els almogàvers que es trobaven en la ciutat per protegir-la de les tropes enemigues que havien assetjat la ciutat van saquejar el Call. El monarca es va veure obligat a intervenir i a ser ell mateix qui, muntant en el seu cavall, posés ordre amb la seva maça de guerra.⁵⁰ És possible que els almogàvers, després de vèncer a l'exèrcit francès al coll de Panissars, en entrar a la ciutat, delmada i esgotada per un setge dur i fatigós a ple estiu, on les provisions d'aliment i aigua escassejaven i les poques riqueses de la població s'havien destinat a la supervivència, moguts per la cobdícia i l'afany de botí, assaltessin el Call, amagant l'actitud rapinyaire sota un vel religiós. Nogensmenys, el mateix rei va haver d'intervenir per frenar l'embat desfrenat dels almogàvers. No és descabellat pensar que els almogàvers, en un context de croades i d'ebullició religiosa, ataquessin la minoria poblacional que suposava la comunitat hebrea. Tanmateix, sabent que els hebreus estaven protegits pel monarca, i que un atac directe sobre la seva comunitat era com un atac al rei,⁵¹ sembla poc creïble que actuessin únicament per fe, sinó també per ànsies de fer-se amb un possible botí aprofitant el desordre.

Una conjuntura negativa. Les repercussions de la pesta de 1348.

És sobretot en època de caresties quan l'ordre de convivència imperant es capgira. Sota l'amenaça de la Pesta Negra, el 1348, en un clima de fam i malaltia, va tenir lloc un nou atac contra la jueria.⁵² L'escassetat és un dels detonants que trastocà la pau en

⁵⁰ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 38.

⁵¹ VILLATORO, Vicenç, *Els jueus i Catalunya*, 2011, Barcelona, Editorial Barcanova, pàg. 64.

⁵² No hi ha constància documental de l'assalt, però sí el testimoni que donen molts historiadors sobre que el 1348 va ocórrer un assalt al jueria.

què vivien les dues comunitats, donant lloc a la dèria. Amb ella, afloraren els prejudicis per culpa del pànic i del terror, i l'individu es va moure sota un fort instint de supervivència,. Sectors molt específics i concrets de la societat aprofitaren la por i la bogeria per criminalitzar una minoria del que passava. És el que Girard descriví com a "cap de turc", el pal de paller dels mals.⁵³ La violència s'encarrila cap a un sector desafavorit o minoritari, desprotegit, que acostuma a ser malvist.

Ens podem fer una idea de la por i l'angoixa que la fam provocà a la població gironina, però seria interessant conèixer i aprofundir en la psicologia col·lectiva del moment a partir de testimonis individuals que deixessin constància de la seva experiència i dels fets que visqueren; enfocar la fam des d'un punt de vista antropològic, veient-la com una espurna que desencadena reaccions tan cruents i inhumanes com les que tingueren lloc a Girona, per poder explicar millor –i aquí és on rau la connexió amb el treball que es presenta– que les violències que s'esmenten van ser esporàdiques i fruit de les circumstàncies. Una dada per comprendre què significà el pànic, i la incidència de la Pesta l'aporta la caiguda demogràfica: s'estima que per culpa de l'epidèmia i de les vicissituds conseqüents –gana, escassetat, baralles– morí, pel cap baix, un 25 per cent de la població, xifra especulativa pel fet que no es coneixen en exactitud els nombre de focs entorn de l'any 1348.⁵⁴ Guilleré, basant-se en les fonts notarials, trobà que entre els anys 1350 i 1360 hi havia registrats 130 focs.⁵⁵

Els saquejadors violents que assaltaren les propietats de la comunitat hebrea el 1348 van destrossar horts, vinyes, cases i collites, però també desenterraren els cadàvers d'alguns jueus i els cremaren davant l'expectació i el temor d'uns habitants del Call, que després foren assassinats i llançats com a cadàvers dins de la mateixa pira.⁵⁶ Els jueus foren el cap de turc de la por i el desordre que s'apoderà de la ciutat, però seria fals i poc curós fer l'associació fàcil que, si van ser els jueus els assetjats i vilipendiats, els assetjadors eren els cristians. Una carta enviada pel veguer de Narbona l'abril de 1348 comunicava als jurats de Girona que la infecció havia assolat el territori

⁵³ GIRARD, René, *El chivo expiatorio*, 1986, Barcelona, Editorial Anagrama, pp. 7-21. Capítol sobre Guillaume de Machaut i els jueus.

⁵⁴ CLARA, Josep, *op. cit.*, pàg. 60.

⁵⁵ GUILLERÉ, Christian, *Les juifs de Gérone au milieu du XIVe siècle*, dins de *Girona Judaica 5: Temps i espais de la Girona Jueva*, *op. cit.*, pàg. 191.

⁵⁶ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 39.

durant la Quaresma i que s'havien fet presoners a uns pobres i mendicants culpables d'enverinar les aigües i propagà la malaltia; a Girona, quan la pesta arribà entre la primavera i l'estiu, la població no va ser menys que la de Narbona, i també hi va haver denúncies i acusacions d'aquesta mena.⁵⁷ Per tant, els prejudicis no sempre apuntaven, o no tan acusadament com a vegades s'ha volgut fer creure, cap a una sola direcció. La paranoia i les acusacions que es generaven tenien sota el punt de mira els més dèbils i desemparats, i no tant l'ètnia o la confessionalitat. Tanmateix, cal tenir present que en el rebuig cap a l'estrany, al rodamón o cap als pobres, se li sumés un discurs confessional i religiós, i una part de la comunitat jueva –que no tota, sinó la més vulnerable– fos el pal del paller dels mals. La commoció i l'impacta van ser de tal magnitud que expliquen la radicalització i la brutalitat d'alguns sectors cap als leprosos, els estrangers o els jueus.⁵⁸

Els anys posteriors a la Pesta Negra van ser de recuperació, però molt lenta i feixuga, amb alts i baixos produïts per les fams cròniques causades per males collites, per l'escassa mà d'obra a causa de l'elevat índex de mortaldat. Se sap que hi va haver una crisi de fam els anys 1374 i 1375, com a símptoma dels estralls causats per la malaltia, encara vigents.⁵⁹

Passions enceses. Les matances del dia de Sant Llorenç de 1391.

A la lenta recuperació econòmica, social, productiva i demogràfica se li va haver de sumar el 1391 un nou atac a la jueria de la Força, en aquesta ocasió singular perquè s'engloba dins d'uns atacs sobtats que abraçaren tota la península Ibèrica i que no es limitaren a un saqueig circumstancial exclusiu a Girona. Els assalts peninsulars tenen com a punt d'origen els discursos incendiàries de l'ardiaca Fernando Martínez de Sevilla, qui encoratjà unes masses cristianes empobrides a assaltar la jueria de Sevilla i a saquejar-la. L'onada es va estendre cap a València, Mallorca i a l'agost a Barcelona, fins que va arribar a Girona, on l'assalt es preparava a plena llum del dia mentre els jurats es feien el sord als murmurs dels sediciosos i conspiradors.⁶⁰ El dia 10 d'agost, una turba de pagesos i camperols de les rodalies i dels pobles veïns, els quals vingueren per

⁵⁷ CLARA, Josep, *op. cit.*, pp. 59-60.

⁵⁸ DUBY, Georges, *Arte y sociedad en la Edad Media*, 2011, Taurus, pàg. 94.

⁵⁹ CLARA, Josep, *op. cit.*, pàg. 60.

⁶⁰ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 40.

la fira de Sant Llorenç i, pel que se sap, es relacionaren amistosament amb els gironins, entraren violentament i cremaren el portal del Call, i procediren a robar i a matar, salvant-se només els que suplicaven el baptisme.⁶¹ Les víctimes que es compten són una quarantena, malgrat que la comunitat jueva va trobar a faltar més persones.⁶² Després del saqueig, els assaltants amenaçaren de tornar entrar, i va ser llavors quan els jurats decidiren traslladar la comunitat hebraica a la Torre de la Gironella, el punt més alt de la ciutat, per salvaguardar-los. L'aljama pagà el castlà Guillem Ramon de Lloret 30 lliures i 10 sous per la protecció.⁶³ Un grapat de ciutadans pujaren a les muralles i descarregaren les ballestes contra els assassins i assaltants que havien pujat a la torre del Convent dels Predicadors per atacar els refugiats.⁶⁴

Quan els jurats informaren del que ocorria a Girona, el rei Joan envià tropes per apaivagar els insurrectes i donar l'avís que aniria a la ciutat en persona per donar un escarment, però s'entretingué caçant pels boscos de les contrades i passat un mes, els jueus encara es trobaven sota raser de la Torre de la Gironella –d'aquí el malnom del monarca Joan, conegut com Joan I el Caçador. El 20 de setembre, doncs, foren els jurats i alguns habitants els que frenaren l'embat dels exaltats. Posteriorment, els jurats decidiren tancar els portals de la ciutat, però alguns habitants es queixaren dient que no s'havia de perjudicar tota la població amb una mesura que anava destinada a uns quants. Argumentaren que la solució més fàcil seria que els jueus es convertissin o marxessin.⁶⁵ A les conversions de la nit del dia 19, en què les esglésies van romandre obertes fins a l'alba albergant cerimònies de bateig,⁶⁶ quan el primer atac va tenir lloc, se n'hi sumaren de noves. Després de disset setmanes salvaguardats en la torreta, amb els aldarulls encara als carrers, el rei ordenà alliberar els jueus i, en un intent de preservar el patrimoni hebraic, que era el seu, va ordenar el càstig sever dels promotors de la insurrecció.⁶⁷

Un cop l'assalt va passar, els jueus van recuperar algunes de les propietats i pertinences que se'ls hi havia saquejat i van tornar a habitar el Call, tot i que hi va

⁶¹ RIERA, J., *Els avalots de 1391 a Girona*, dins *Jornades d'Història dels jueus a Catalunya* (1987), 1990, Girona, pp. 100-103.

⁶² CLARA, Josep, *op. cit.*, pàg. 60.

⁶³ PLANAS, Sílvia, *op. cit.*, pàg. 75.

⁶⁴ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 40.

⁶⁵ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 40.

⁶⁶ RIERA, J., *op. cit.*, pàg. 102.

⁶⁷ PLANAS, Sílvia, *op. cit.*, pàg. 75.

haver una venda de cases i solars els anys immediats de l'assalt força considerable,⁶⁸ conseqüència del temor. Aquests béns sovint eren comprats per l'aljama amb la finalitat de restituir part del seu patrimoni material.⁶⁹ Els esdeveniments deixaren la jueria gironina força malmesa, tant pel que fa a les estructures materials i als circuits econòmics com els vincles sociofamiliars i individuals. D'entre la quarantena de morts, hi va haver uns setanta-set jueus, pares de famílies, que es van mantenir com a tals, amb la qual cosa es pot deduir que hi devia haver unes 250 persones que continuaven abraçant la fe hebrea.⁷⁰ La comunitat jueva, tanmateix, va perviure i aconseguir superar l'atzucac fins a l'expulsió definitiva de la Península a finals del segle XV. És possible i molt probable que després dels incidents molts dels jueus que aconseguiren fugir de la ciutat o d'aquells que ja es trobaven fora per motius comercials tornessin, o que hi haguessin membres de la comunitat que no s'haguessin comptabilitzat, ja que els registres d'antany disten molt de la burocratització i administració actuals.

Els atacs que es van estendre com la pólvora en diferents ciutats tant del regne de Castella com en el d'Aragó tenien com a motivació el punyent i encès discurs de l'ardiaca d'Écija. Els perjuris i els atemptats contra les diverses comunitats hebrees van ser promogudes per una fervent passió religiosa que trobà en la crisi estructural de finals de l'Edat Mitjana –el període de recessió i caiguda conegut historiogràficament com la “crisi baixmedieval”- un adob on germinar. Els avalots de 1391 són un exemple magnífic, a la mateixa vegada que tràgic i escabros, per estudiar el xoc de diferents forces que col·lidiren i convergiren. D'una banda, hi havia els interessos d'una Església per configurar una *Christianitas*, un territori unit políticament i religiosament, on la pluralitat i la diversitat no hi tinguessin cabuda.⁷¹ Fruit d'aquestes aspiracions serien les insistentis croades per combatre l'heretgia dins d'Occident –el catarisme- i els atacs contra infidels i musulmans, com en el cas de la conquesta cristiana peninsular –procés conegut amb el nom de Reconquesta- dels regnes taifes com el de Granada. Aquest discurs oficial que la cúpula eclesiàstica de Roma instigava des del Papat acabaria per asfixiar les comunitats jueves i les minories.

⁶⁸ SEBREQUÉS, Santiago, *op. cit.*, pàg. 182 - 184.

⁶⁹ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 41.

⁷⁰ PLANAS, Sílvia, *op. cit.*, pàg. 75.

⁷¹ PLANAS, Sílvia, *op. cit.*, pàg. 75.

Malgrat que la línia oficial cercava la preponderància del cristianisme en els territoris occidentals i pretenia subjugar la corona al ceptre, en el dia a dia de tractes i coexistència de les dues comunitats, això no sempre es feia palès: no es pot parlar ni afirmar que tots els cristians compartissin la mentalitat dels assaltants. El 19 d'octubre següent, Hasday Cresques explicà que quan l'assalt va tenir lloc, abans d'haver-hi el trasllat a la Torre de la Gironella, gran part dels membres de l'aljama van ser hostejats i refugiats a casa de veïns cristians.⁷² Els casos particulars exemplifiquen que la coexistència entre les dues comunitats no era merament superficial ni es limitava als temps de pau. Malgrat això, s'ha de tenir present que les relacions entre cristians i hebreus anava marcada per l'estatus social i el prestigi: Nissim Ferrer –membre del consell de l'aljama- el dia de Sant Llorenç va confiar els seus béns materials, llibres, joies i escriptures a casa del cristià Pere Sabater, escrivà públic, qui els hi restituí i retornà el gener de 1392, passada l'ombra del perill. La majoria de jueus de l'aljama o els que mantenien lligams comercials amb els cristians adinerats van ser resguardats als casals i palaus del carrer de les Albergueries.⁷³

Per altra banda, hi havia l'estira-i-arronsa entre el poder local i la Corona. El micro-poder estava constituït pels jurats, pel que fa el poder civil, mentre que la parròquia i els mossens de les esglésies personificaven el poder local religiós, que no s'ha de subestimar. Els primers tenien els recursos suficients no per poder eradicar els avalots, que per això necessitaven l'ajuda del rei, però sí per prevenir-los quan s'ordien.⁷⁴ Els poders civils movien fitxa quan els atacs s'estenien sense control i no només posaven en perill la comunitat jueva o els sectors marginats, sinó quan afectava el conjunt municipal. La intervenció dels jurats era la de mantenir l'estabilitat de la ciutat, i participar directament en avalots els era més que imprudent i perjudicial, ja que que es podien veure immersos en un ambient de descontrol i exposar-se a les repressions reials. Tanmateix, això no els privava de mirar cap a una altra banda quan es tramaven les amenaces, perquè la figura del monarca, tot i que representada pel batlle, era distant.

El poder civil directament passava per la figura dels oligarques, adinerats, administradors civils i els jurats, els quals volien que el rei, la instància superior, no

⁷² ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 41.

⁷³ PLANAS, Sílvia, *op. cit.*, pàg. 66.

⁷⁴ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 40.

intervingués en els afers municipals. L'altra poder local, el monopolitzat per capellans i mossens, com s'ha pogut observar, va ser en bona mesura el promotor d'alguns dels incidents contra la jueria, com en el 1278 o en la de 1391. Aquesta actitud es devia a què mossens i capellans, com a servidors del Vicari de Crist, el Papa de Roma, responien directament a la Santa Seu. Les picabaralles entre reis i papes, monarquia i Església, seran constants.⁷⁵ Aquestes disputes es van traslladar als estrats més humils de les jerarquies. Prova de la puixant influència de l'Església i de les desavinences que mantenia amb el poder regi, el 1330, el monarca va ser humiliat en permetre que els seus oficials, el veguer i el sotsveguer, passegessin descalços per la ciutat, en hàbit de condemnat i assotats simbòlicament abans de pujar de genolls els graons de l'escala de la seu perquè havien detingut l'abat de Sant Feliu i el seu cambrer per culpa d'un plet municipal.⁷⁶ No obstant que la jerarquia eclesiàstica estava molt ben definida i estructurada, s'ha de tenir present que els membres del clergat que estiguessin en contacte directe amb els estrats més baixos de la societat alberguessin fanatismes, recels personals o no compartissin les opinions dels alts càrrecs.

La pressió dels poders locals. Assalts a la primera meitat del s. XV.

Les tensions entre els poders locals i els interessos de la Corona, que ja s'anaren intuït i subratllant en els conflictes anteriors, agafaren al tombant del segle XV gran empenta.

El 10 d'agost de 1416, uns quatre-cents homes equipats amb armes es disposaren atacar i saquejar la jueria, però els jurats aconseguiren impedir-ho. Tanmateix, no sempre mostraren la disposició de prevenir-ho, com passà el 16 d'abril de 1418.⁷⁷ Un grupat d'assistents que estaven presents a la comitiva en honor a la visita d'un cardenal llegat del papa Martí V, d'entre els quals hi havia eclesiàstics i seglars, van irrompre amb força a la sinagoga, trencant tot el que es trobava per davant i estripant els manuscrits rituals. Aquest atac responia a l'objectiu d'eradicar físicament la sinagoga de la ciutat, que ja es trobava tancada a partir de la butlla papal de 1415,⁷⁸ i rehabilitar-la com a santuari cristià. Els jurats, els quals ho havien demanat a la reina

⁷⁵ Les disputes entre monarques i papes té com a exemple paradigmàtic a Enric IV del Sacre Imperi, excomulgat pel papa Gregori VII en la coneguda *querella de les investitures*. Ferràn el Catòlic també va ser excomulgat abans que el Papa Alexandre VI li retirés la pena.

⁷⁶ CLARA, Josep, *op. cit.*, pàg. 63.

⁷⁷ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 39.

⁷⁸ La butlla va ser promoguda pel Papa Luna, Benet XIII, contra els hebreus.

sense èxit, asseguraren que no van adonar-se del que ocorria en la sinagoga perquè es trobaven a la catedral. Julián de Chía defensa que l'excusa dels jurats era una entelèquia, perquè tancaven la comitiva, i que era impossible que la fressa i el desgavell els passés inadvertits.⁷⁹ A més, un altre argument que consolida la hipòtesi que els jurats van fer la vista llarga és l'estreta relació entre els interessos d'aquests i el que va passar a la processó: uns exacerbats van posar en pràctica les aspiracions que la reina Violeta els negà. Els jurats veieren els seus desitjos complerts i, a més, els havien dut a terme una multitud exacerbada aliena a ells, a la qual no se'ls podria involucrar directament. Per contra, si no s'haguessin adonat del que passava i se'ls considera aliens a l'incident, el descuit diu molt de la preocupació i l'eficiència en què duien a terme el seu ofici.

A finals d'abril de 1456 es va produir un altre episodi de violència: tres familiars del bisbe Bernat de Pau van entrar al Call armats fins a les dents –amb escut, casc, cuirassa i espasa- i amenaçaren a Benevist, que guardava un baül on possiblement guardava diners. Quan va aconseguir escapar de l'habitació, els malfactors es dedicaren a turmentar la seva muller, la sogra i la cunyada, que vivien amb ell.⁸⁰ Extorsions com les que van rebre Benevist i la seva família responen a l'abús de poder, no gratuït ni aleatori, que exercia alguna de les autoritats o sectors afins a elles. Com el 1278, quan els almogàvers entraren al Call per fer-se amb un botí, els tres parents del bisbe Bernat de Pau arravataven contra Benevist per una qüestió econòmica. Protegits per una autoritat eclesiàstica amb un càrrec tan imponent com era el de bisbe d'una diòcesis, van assaltar l'habitatge de Benevist. Com a contrapartida, el poder monàrquic tot just començava a configurar-se i a aglutinar-se com a força independent, i encara depenia molt del favor de les personalitats locals, com la dels bisbes o els oligarques urbans.

1492. L'expulsió de la comunitat hebrea.

Els destrets dels atacs de 1391 van superar-se. L'any 1448 es va eixamplar el Call, però, al cap de poc temps, els jueus es reduïren a 20 famílies, més o menys el mateix nombre que feia sis segles. En bona part, la causa del descens va ser l'auge de conversions.⁸¹ El 1431 el rei va accedir a què els regidors de l'aljama poguessin fer

⁷⁹ CHÍA, de Julián, *Bandos y bandoleros en Gerona*, 1888, Girona, Imprenta y Librería de Paciano Torres, pàg. 270.

⁸⁰ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 39.

⁸¹ VILLATORO, Vicenç, *op. cit.*, pàg. 84.

servir els diners de la pròpia beneficència per pagar els impostos sobre el Call, ja que al ser els qui l'habitaven, els tributs s'havien fet més pesants.⁸² Amb Ferran II, rei també de Castella amb el matrimoni amb Isabel I la Catòlica, semblà que la situació que conduïa cap a la precarietat es difuminaria: Ferran II accedí a les súpliques dels hebreus, que demanaven la confirmació dels seus privilegis, usos i costums, reafirmats pel seu pare. La pròrroga que els concedí no caducava fins el 1499.⁸³ Però el que semblava un camí d'esperança va truncar-se el 31 de març de 1492, set anys abans que la concessió expirés, amb l'edicte d'expulsió de la comunitat jueva de la Península. L'edicte mencionava que els motius per l'expulsió eren la mala convivència entre cristians i jueus i les males pràctiques dels conversos: *“Sepades y saber debades que porque Nos fuimos informados que hay en nuestros reinos y había algunos malos cristianos que judaizaban de Nuestra Santa Fe Católica, de la cual era mucha culpa de los judíos con los cristianos”*.

Quins mecanismes van capgirar el que semblava fins a les hores una voluntat de mantenir l'ordre i la coexistència entre les dues comunitats? Una de les causes que s'han anat repetint i estudiant és el paper que va tenir el Tribunal de la Santa Inquisició. S'ha de tenir en ment que els jueus havien deixat de ser útils pels monarques. Com explica Benbassa, els jueus havien estat substituïts pels nous cristians: l'expulsió arribà com una sorpresa, però hi havia una conseqüència lògica en la conjuntura, i era que els conversos, és a dir, els antics jueus, mantenien els càrrecs.⁸⁴ L'edicte suposà una ruptura entre les comunitats hebrees i el monarca, i entre aquesta esclatxa els nous cristians omplien el buit.

El 1478 es va formar la institució de la Inquisició amb la finalitat de perseguir els conversos que mantinguessin pràctiques jueves. Ja el 1476 a Castella es recuperaren velles formes de distinció entre ambdues comunitats, com la vestimenta distintiva.

Si s'analitza detingudament, la construcció d'una institució com la de la Inquisició respon més a una voluntat política de repressió policial que no a una vertadera decisió religiosa. Amb l'opció de conversió, l'Església va obtenir bona part del que desitjava: que els jueus esdevinguessin una minoria visible, però que a més, veiessin quina era

⁸² ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 46.

⁸³ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 46.

⁸⁴ BENBASSA, Esther, 1492: *La diáspora Juive*, dins *Histoire, Economie et Société*, pp. 335-343, 12 (3), 3e Trimestre, 1993, pàg. 337.

l'autèntica fe, i, al mateix temps, que part de les seves riqueses passessin a ser riqueses cristianes.

A Girona, i a la Corona d'Aragó per extensió, el gruix de conversos va ser molt important, amb la qual cosa el nombre de jueus va veure's reduït dràsticament. Així doncs, pensar que la comunitat hebrea suposava un molèstia o una amenaça és poc encertat i creïble. El pes polític i econòmic que els jueus havien ostentat segles anteriors s'havia esquinçat, ja que bona part dels jueus portentosos abraçaven la nova fe cristiana –a contracor o amb il·lusió. A Castella, però, la situació era diferent: el paper que ocupaven els jueus era el que hi havia hagut a la Corona d'Aragó els segles XII-XIII. La Inquisició castellana no perseguia directament els jueus, sinó els conversos, els mals cristians, els que embrutaven i profanaven les pràctiques cristianes més pures. Però tard o d'hora la lluita per distingir el mal cristià convers acabà per englobar el jueu, origen pel qual els conversos mantenien pràctiques hebraïtzants.⁸⁵

Paral·lelament, el que era un conflicte al Regne de Castella acabà traspasant a la Corona d'Aragó. És comprensible que els afers de les dues parts del territori, que fins abans de l'enllaç matrimonial havien estat regnes separats, convergissin amb la voluntat de formar i consolidar un Estat dinàstic. A més, una gran part dels conversos, per acabar amb l'estigma que se'ls hi atribuïa, eren els qui més ferventment denunciaven de criptojudaisme o més aferrissadament demostraven un zel cristià.

Com s'ha anat mencionant anteriorment, les comunitats jueves dels territoris de la Corona catalano-aragonesa, tot i recuperar-se, no es trobaven en la condició de puixança i esplendor dels anys que van del 1100 al 1300. Per aqueta raó, semblaria que la mesura d'expulsió no s'adequava a la realitat. La qüestió és entendre per què malgrat tot s'aplicà un decret com el de l'expulsió de tots els jueus sense motius aparents a primer cop d'ull. Primer de tot, s'han de veure els tribunals inquisitorials com un mecanisme de cohesió, concebuts pel control i repressió socials que la Corona dels Reis Catòlics pretenia imposar. Les minories o els considerats dissidents van ser les víctimes de la violència de l'Estat, el qual necessitava aplicar mesures taxatives per afirmar-se.⁸⁶ El decret, però, deixava quatre mesos d'estància als hebreus perquè

⁸⁵ VILLATORO, Vicenç, *op. cit.*, pàg. 86.

⁸⁶ Aquesta és la tesi que es defensa Foucault en seu seguit d'articles sobre la creació de desigualtats internes i externes entre individus, en què la gran part de l'exclusió i el repudi el té l'Estat. FOUCAULT, Michel, *Genealogía del racismo*, 1992, Madrid, Caronte Ensayos.

rumiessin quina opció escollir, si l'exili permanent o la conversió. Els que no s'haguessin ni batejat ni exiliat se'ls castigava amb la mort. La sentència era irreversible, i exemplificava molt bé que dins del nou ordre que els reis volien tirar endavant no hi havia espai pels jueus. Es va decretar la decisió com una raó d'Estat - salvant les distàncies entre el que coneixem avui dia com a Estat i el que hi havia en els territoris coetanis-: es va prendre una solució castellana per a tot el territori, ja que era en el Regne de Castella on la comunitat jueva tenia força i hi havia pogroms amb riqueses i influències.⁸⁷

Així doncs, els elements que convertiren un clima de coexistència accidentat en una sobtada expulsió es troben en la configuració del que es coneix historiogràficament com "l'Estat modern". Les pràctiques de monarques com Jaume I el Conqueridor o Pere II el Gran, els quals defensaren la comunitat jueva, per interès material, però que al cap i a la fi, la protegiren davant dels importunis dels sectors eclesiàstics, militars o dels poders civils locals, no s'adequaven en la monarquia dels Reis Catòlics. Hi va haver un canvi de visió, de mentalitat; la comunitat hebraica que antany havia suposat una font de riquesa pels reis va ser substituïda pels conversos. A més, s'apostà a favor de la cohesió social, que exigia prendre mesures polítiques sota el vel de la religió, essent el cristianisme el fil conductor per mantenir units els diferents regnes. La cohesió dels regnes depenia d'una unitat religiosa, tot i que moltes vegades es pensés i concebés en clau política.

La quotidianitat. Diferents nivells de tractes i de relacions.

Per analogia, s'ha dit que el període que engloba els segles IX al XIII van ser de relativa calma en comparació amb la violència que es desencadenà contra la comunitat jueva a partir de 1391. Fer aquesta afirmació és entrar en un debat de perspectives, d'intentar demostrar si el got es troba mig ple o mig buit. Les relacions entre les tres comunitats monoteistes, la musulmana, la cristiana i l'hebrea –sempre en minoria respecte les anteriors- van intercalar períodes d'estabilitat amb atacs puntuals, o a la inversa, depenent de com s'enfoqui. El que no es posa en dubte és que la pluralitat que va néixer del frec, pacífic i violent, constitueix un dels vestigis culturals i materials

⁸⁷ VILLATORO, Vicenç, *op. cit.*, pàg. 84.

més importants i rics de la Península. Sílvia Planas defensa que Girona era una societat multicultural, però que en comptades ocasions va ser d'interculturalitat. Hi va haver convergències, negocis, tractes, però també divergències en els temes de la organització, dels impostos i en el fet de tenir una legalitat i un tracte amb el monarca diferents.⁸⁸

La coexistència va existir, però s'ha intentat radicalitzar aquesta relació entre cristians i jueus –la musulmana, tot i que de gran interès i fascinant, no és subjecte del treball- mitificant-ne l'harmonia o no veient res més que violència i perjuri. És cert, però, que a la Corona d'Aragó, específicament a Catalunya, els jueus van gaudir durant un cert temps, entre els regnats de Pere I el Catòlic (1196 – 1213) i Alfons III (1285 – 1291), el millor tracte de l'Europa de l'època.⁸⁹ En altres regnes d'Europa, els jueus ja havien patit persecucions: a França van ser expulsats parcialment el 1306 i definitivament el 1394 –menys a Provença, al Delfinat i Avinyó-. D'Anglaterra l'any 1290, i durant els anys que la pesta es va estendre (1347-1354), s'atacaren 350 comunitats hebrees a Alemanya.⁹⁰

Malgrat la tranquil·litat que imperava en comparació amb altres regnes europeus, sí que hi va haver moments de tensió latents, a vegades desdibuixats o diluïts per conjuntures de bonança i temps favorables. Parlar de tolerància i germanor entre comunitats de diferent religió, llengua o cultura en termes actuals és caure en un anacronisme; les societats medievals, per protegir-se, malfiaven i temien tot allò que els resultés *diferent*. Tanmateix, també s'obrien, ja que la curiositat i el dia a dia feia possible l'acostament entre les diferents comunitats. Com alerta David Romano, s'ha de tenir present la distinció entre coexistència i convivència: la marginació com a *jueus* no implica que no existissin diferents estrats de tolerància particulars i individuals, o un tracte especial pel que fa les seves relacions amb el monarca.⁹¹

El tracte diari entre les dues comunitats, enmig del xoc de forces i de poders que instaven a la confrontació directament –com el cas de la lapidació de 1275 per part

⁸⁸ PLANAS, Sílvia, *Una pretesa interculturalitat: la comunitat jueva de Girona i la seva relació amb la societat cristiana*, Annals de l'Institut d'Estudis Gironins, vol. XLII 2001, pp. 179-200, Girona, MMI, 1r Congrés d'Història de Girona, DOS MIL ANYS D'HISTÒRIA, pp. 185-191.

⁸⁹ VILLATORO, Vicenç, *op. cit.*, pàg. 68.

⁹⁰ KINDER, H. -HILGEMANN, W., *Atlas històric mundial (I): De los orígenes a la Revolución Francesa*, 2006, Madrid, Ediciones Akal, pp. 160- 161.

⁹¹ ROMANO, David, *Coexistenza/ Convivenza tra ebrei e cristiani ispanici*, publicat *Sefarad*, pp. 359-382, 55:2 (1995), pàg. 364.

d'uns clergues-, o per absència, com la passivitat dels jurats en algunes ocasions, va existir, i ni cristians ni jueus es van distanciar per lògica interna ni incompatibilitat.

Per dur a terme un anàlisi més detallat i més revelador, s'intentarà distingir a través de dos nivells el grau de relació i cordialitat: un primer segons la relació entre els jueus i la comunitat cristiana, distingint el tracte entre estatus, i un segon entre la comunitat hebraica i la Corona, amb les intervencions i les traves que els poders locals podien posar.

La sociabilitat entre jueus i cristians va arribar a ser tan familiar que, un Dijous Sant, un quants cristians van entrar al Call i es reuniren amb uns quants jueus, entre els quals hi havia un rabí, per muntar tres timbes, i se sap que un menestral apostà totes les monedes que duia, una daga, una mula i un ganivet.⁹² La imatge de què el Call era una mena de presó, de racó de reclusió que limitava i encerclava els jueus i privava els cristians de posar-hi un peu no s'adequa al que es troba en les fonts de l'època. Hi havia cristians que habitaven el carrer de la Força i d'altres carrerons que configuraven el Call gironí. És el cas d'una dona cristiana anomenada Sibil·la, vídua del barber Joan de Daletmà, que el 1322 tenia llogada una casa del Call que era propietat d'uns jueus, Bonadona i Maimó. També és el cas de Pere Ferrer, qui era propietari d'una casa.⁹³ Es coneix que els jurats s'escandalitzaren perquè un jueu va mantenir relacions carnals amb una cristiana, o perquè una dona cristiana de bona condició va cometre fets repressibles a casa d'un hebreu.⁹⁴ En la compravenda de cases i patrimoni material, els cristians acudien als jueus, com va ser el cas de Joan Medir, que el 1374 va demanar a Jucef Bellsom que li adquirís un violari,⁹⁵ pràctica comuna entre els burgesos que volien invertir. Però no només eren els cristians els qui posseïen propietats dins del Call. El mateix passà amb els hebreus, però a la inversa: hi havia jueus que tenien cases i terrenys fora del carrer de la Força. El 1330, Bonjuhà Cresques, argenter i prohoms de l'aljama, llogava a un notari cristià una casa a la cúria reial. Un altre prohoms de l'aljama, n'Abraham Issac, tenia el 1373 una torre i diverses terres al pla de Girona, fora de la ciutat.⁹⁶

⁹² ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 36.

⁹³ PLANAS, Sílvia, *Les comunitats jueves de Catalunya: L'àrea de Girona*, dins *La Catalunya jueva*, Barcelona, 2002, Museu d'Història de Catalunya, pàg. 60.

⁹⁴ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 36.

⁹⁵ SEBREQÜÉS, Santiago, *op. cit.*, pàg. 177.

⁹⁶ PLANAS, Sílvia, *op. cit.*, pàg. 60.

Quan s'explicava el sagnant assalt de 1391, s'ha posat d'exemple el cas de Nissim Ferrer, qui aconseguí salvar el seu patrimoni amb la col·laboració de Pere Sabater, cristià. Els tractes entre les dues comunitats es regien, en el grau en què es poden generalitzar sempre les relacions humanes, d'una forma similar a com es desenvolupaven entre membres de la comunitat cristiana. A més, les famílies benestants jueves com la gironina posseïen cases i propietats en diferents poblacions, amb la qual cosa, s'ha de matisar la idea del *jueu reclòs* en els carrers del Call, ja que portaven una vida bastant nòmada,⁹⁷ en bona part gràcies els càrrecs que ostentaven o els negocis que portaven, o ambdues formes de vida, que normalment anaven de la mà. D'altra banda, també es tenen constància de tractes laborals entre jueus i cristians: un pagès cristià, Ponç, el 1333 va ser llogat per sis anys per Jucef perquè li treballés la vinya i l'avellaneda, repartint-se els guanys que n'obtinguessin.⁹⁸

Pel que fa el tracte i la comunicació entre els cristians i els jueus menys adinerats i afortunats es coneix poca cosa, però suficient per fer-nos-en una idea, en bona mesura perquè els rastres de famílies benestants, com la dels Carabita, els Savarra o els Falcó, se'ls hi pot seguir la pista gràcies a les transaccions comercials. Novament, gràcies a les queixes dels jurats, se sap que hi havia esclaves cristianes que, quan entraven a casa dels jueus per treure aigua, prestaven serveis impúdics als hebreus.⁹⁹ També cal ressaltar que hi havia conflictes en la comunitat hebrea. És cert que els jueus havien configurat un sistema, l'Almoïna, per donar un cop de mà als més desfavorits, i que una de les seves millors defenses enfront de l'hostilitat era que es mantenien com una comunitat.¹⁰⁰ Tanmateix, no estaven exempts dels malentesos i de les picabaralles que la convivència, tard o d'hora, comporta.

Ester, filla d'Astruc Caravita IV, es casà amb un savi rossellonès, David Bonjorn, que va haver de demanar l'anul·lació del matrimoni anterior per casar-s'hi. Tanmateix, sembla que el seu caràcter pròdig i lleuger va acabar amb la paciència de la nova muller, qui va demanar un divorci el 1337.¹⁰¹ Una altra mostra pintoresca del dia a dia que ajuda a dissipar les ombres i els prejudicis obscurantistes és la de Mair Sabarra el

⁹⁷ SEBREQUÉS, Santiago, *op. cit.*, pàg. 152.

⁹⁸ PLANAS, Sílvia, *Alguns documents sobre jueus de Girona*, Annals de l'Institut d'Estudis Gironins, vol. 34, pp. 603-617, 1994, p. 607.

⁹⁹ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 36.

¹⁰⁰ VILLATORO, Vicenç, *op. cit.*, pàg. 49.

¹⁰¹ SEBREQUÉS, Santiago, *op. cit.*, pàg. 168.

1270. Aquest personatge trapella es va veure embolicat en una disputa de faldilles, mogut per la fogositat de la joventut, que embolicà a sis contendents, Mairon i un company, i quatre membres de la família Cresques, els quals arribaren a cops. L'incident va solucionar-se amb una multa de 500 sous, cosa que porta a pensar que eren gent de certa solvència econòmica.¹⁰²

L'altre nivell de relacions, les que existien entre la comunitat hebrea, la Corona i els poders locals, no només serveix per conèixer millor i incidir en alguns aspectes com la discriminació o la imatge que ens ha arribat fins els nostres dies, sinó que també ajuda a comprendre les relacions que preponderaven durant el feudalisme i en el canvi que la crisi baixmedieval propicià. El jueu mantenia una relació directa amb la monarquia, ja que n'era la propietària. Si a l'ordre feudal les relacions personals entre serfs i senyors eren conduïdes, a grans trets, per l'intercanvi de prestacions de treball a canvi de protecció, aquesta obligació s'aplicava directament entre la comunitat jueva i el rei, sense senyors feudals com a mediadors.

En determinats moments, com poden ser una política d'expansió ambiciosa o per sufragar els costos cortesans, el rei obtenia liquiditat de les jueries. A canvi, el monarca els recompensava amb càrrecs administratius o amb privilegis. En algunes ocasions, com passà a partir del segle XIII, el recaptador reial podia ser jueu.¹⁰³ Astruc Ravaia i el seu fill Jucef, ja que van prestar grans sumes a partir de 1260 a l'infant Pere, van ser integrats en l'Administració com a oficials. Astruc apareix el 1271¹⁰⁴ com a batlle de Girona i ocupà el càrrec de *thesaurarius*, és a dir, administrador del rei.¹⁰⁵ El seu fill, Jucef, va ser el batlle el 1267, i el seu germà Mossé, arribà a ser el batlle general de Catalunya.¹⁰⁶ També va ser el cas de Bellshom Falcó, que després d'una topada amb la Inquisició, va tornar a rebre el favor reial quan el 1385 la infanta Violant estigué d'acord en designar-lo com a fixador d'impostos de l'aljama gironina.¹⁰⁷

Alguns dels senyors també protegiren els jueus que acomplien càrrecs importants dins de la cort, ja que ells i els seus negocis eren protegits i considerats com a "béns del rei". El duc Martí recompensà el gironí Cipres Efraïm, sastre major de la cort, amb

¹⁰² SEBREQUÉS, Santiago, *op. cit.*, pàg. 148.

¹⁰³ VILLATORO, Vicenç, *op. cit.*, pàg. 64.

¹⁰⁴ Sílvia Planas cita que va ostentar el càrrec entre el 1276 i el 1281, *op. cit.*, pàg. 62.

¹⁰⁵ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 31.

¹⁰⁶ PLANAS, Sílvia, *Les comunitats jueves de Catalunya: L'àrea de Girona*, dins *La Catalunya jueva*, Barcelona, 2002, Museu d'Història de Catalunya pàg. 62.

¹⁰⁷ SEBREQUÉS, Santiago, *op. cit.*, pàg. 178.

un impost anual que pagava l'Aljama de Girona que ascendia a unes 32 lliures, 8 sous i 10 diners.¹⁰⁸

Alguns jueus il·lustres van viure en casals i palaus nobiliaris gironins, com l'actual casa Colls-Labayen, a causa de la seva fama entre les classes benestants.¹⁰⁹ El metge Salomó Caravita és l'exemple d'un jueu gironí que va tenir una bona rebuda entre els poders locals del municipi: el 1326, el bisbe de Girona havia concedit al metge i als seus fills el privilegi de no dur la rodella distintiva.¹¹⁰ El 1378, el príncep Alfons el va consultar sobre com es podia saber el sexe d'un nadó abans de néixer.¹¹¹

No obstant aquesta comunicació que es podria catalogar com a fluïda, existia una dimensió no tan cordial com s'ha pogut entreveure en els assalts, promoguda per uns agents amb interessos concrets. El tracte entre els poders locals i els jueus de més baixa condició, que moltes vegades eren el cap de turc per rancúnies personals o generalitzacions caps als seus compatriotes més savis i més rics, variava. El poder espiritual, l'Església, ja en el segle XII havia impulsat uns mecanismes que tendien a l'exclusió. En el Concili Laterà III (1179) s'acordà que els jueus visquessin en un barri diferenciat.¹¹² Els calls o barris jueus, que s'havien constituït d'una forma natural, i que responien a la lògica intrínseca dels hebreus d'agrupar-se en comunitat, al mateix temps que fer pinya per defensar-se, van passar a ser una imposició. El 1215 va tenir lloc el Concili Laterà IV. A la segregació espacial se li va sumar el distintiu material de la rodella groga i vermella. Encara que la comunitat hebraica va fer cas omís de les imposicions desobeint els dictats eclesiàstics, que tenien més de teoria sociopolítica que de matèria religiosa, se'n va difondre l'ús. Els homes la duïen sobre el pit i les dones en el front.¹¹³ En una butlla que anava dirigida al bisbe de Tarragona s'explicava el motiu d'aquesta mesura: evitar que els cristians al·leguessin ignorància quan es donava el cas de relacions carnals amb membres de la comunitat jueva.¹¹⁴ Les decisions preses en els Concilis no sempre eren obeïdes, però per contra, a vegades es radicalitzaven. Segons els Costums de Tortosa (1272 – 1279), els jueus havien de dur un hàbit, una gel·laba que els cobrís la vestimenta, que consistia en una capa tancada i

¹⁰⁸ PLANAS, Sílvia, *op. cit.*, pàg. 62.

¹⁰⁹ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 31.

¹¹⁰ ESCRIBÀ, G. – FRAGÓ, M. P., *Documents dels jueus a Girona (1224 – 1595)*, 1992, Ajuntament de Girona, doc. 88, pàg. 78.

¹¹¹ PLANAS MERCÉ, Sílvia, *op. cit.*, pàg. 62.

¹¹² VILLATORO, Vicenç, *op. cit.*, pàg. 69.

¹¹³ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 31.

¹¹⁴ VILLATORO, Vicenç, *op. cit.*, pàg. 69.

una caputxa de roba llisa.¹¹⁵ També, en els Costums s'hi establí que no poguessin dur anells ni joies, ni tenir criats cristians.¹¹⁶ En ocasions en què un jueu topava amb la Inquisició i aquesta el processava, el monarca podia prendre partit pel processat, com passà el 1379, quan n'Isaac Vidal Ravalla va ser acusat de blasfemar contra la Verge. Pere III, en una lletra al bisbe de Girona, demanà que se l'absolgués i se'l posés en llibertat a canvi de 100 florins d'or acordats amb el lloctinent de l'Inquisidor.¹¹⁷

Les topades amb els sectors eclesiàstics esclataven de tant en quant. Com en els atacs de 1278 o de 1391. N'hi va haver una, però, que no va tenir les dimensions ni el ressò de les anteriors però que és molt il·lustrativa: el 1331, un grup de clergues i laics van arremetre contra les portes del barri jueu, cremant-les. Era un Divendres Sant, i els cristians exigien que els jueus es quedessin tancats a la jueria. Les autoritats civils, els jurats, van frenar l'escomesa abans que passés a majors.¹¹⁸ S'ha de insistir en el fet que les accions dels jurats no responien directament a un afany de protecció dels més dèbils, fossin cristians o jueus, sinó a la voluntat de preservar l'ordre dins del municipi. El 1453, la reina Maria de Castella, esposa d'Alfons el Magnànim, davant d'algunes súpliques dels jurats per legislar la vida dels membres de la jueria, va recordar-los que requeia sobre ella el dret i deure de regular la vida dels jueus.¹¹⁹

No obstant això, les relacions entre la monarquia i els jueus van anar canviant a mesura que s'accentuava la crisi de finals del segle XIV, que s'havia posat de manifest en els anys de la "Gran Depressió" propiciats arran de la Pesta Negra de 1348. La Corona, de mica en mica, d'una forma gradual, anà restringint alguns dels privilegis que antany havia concedit als jueus. Per decret de l'Església i amb vistiplau del rei, els hebreus van deixar de poder exercir la medecina amb pacients cristians i van haver de recloure's en el Call quan caigués el capvespre.¹²⁰ Però a la pràctica no sempre s'aplicaven els acords i els tractats presos en un palau o en un concili. Així doncs, amb la imposició el 1283 els jueus tenien prohibit ocupar càrrecs oficials. Però feta la llei feta la trampa, i molts dels hebreus que havien ostentat càrrecs de pes i que estaven avesats al funcionament de la maquinària administrativa i tenien grans coneixements

¹¹⁵ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 32.

¹¹⁶ VILLATORO, Vicenç, *op. cit.*, pàg. 70.

¹¹⁷ SEBREQUÉS, Santiago, *op. cit.*, pàg. 178.

¹¹⁸ PLANAS, Sílvia, *op. cit.*, pàg. 74.

¹¹⁹ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 36.

¹²⁰ PLANAS, Sílvia, *op. cit.*, pàg. 74.

tècnics, passaren a formar part del sistema privat de finançament, en què la Corona n'era el principal client.¹²¹

Com s'entén, doncs, que hi hagués cada vegada més mesures restrictives contra els jueus, si la Corona n'era la màxima protectora i beneficiària? El rumb de les circumstàncies i el canvi en la jerarquia d'interessos. Els poders locals van anar guanyant pes aprofitant el clima que es vivia en la Corona d'Aragó en el segle XV. La dinastia dels Trastàmara va haver d'administrar una pesant herència mediterrània que en el segle XV començà a trontollar. El 1445 els jurats prohibeixen que els jueus deambulin pels punts més transitats de Girona, com la plaça de les Cols, i el 1449 tanquen l'únic portal d'entrada, una mesura que fins a les hores no s'havien vist amb cor d'executar per temor a la monarquia. Els jurats al·legaren que els jueus vells volien pervertir els nous cristians, però la reina demanà que es reobrís, amb una insistència reiterada, fins que se l'obeí.¹²² La dificultat de la Corona per fer front als poders locals s'aniria evidenciant fins el matrimoni entre Isabel I de Castella i Ferran II d'Aragó, els quals tingueren com a objectiu la construcció d'un Estat dinàstic en què fos la religió l'aglutinant, d'aquí que es posés tant d'èmfasi en les conversions i en les adopcions de la fe cristiana. Les ordenacions excloents dels jurats culminaren el 1475 quan se'ls prohibí tocar el peix i comprar qualsevol peça que toquessin en els mercats i botigues.¹²³

Als canvis en l'estructura sociopolítica i al joc d'estira-i-arronses entre els poders reials i els locals se l'hi ha de sumar la situació interna que patia la comunitat judaica de Girona a finals de la dècada dels vuitanta del segle XIV. La comunitat s'arremolinà entorn de dos bàndols, el més tradicionalista i el que s'erigia com el dels nous enriquits. La reina Violant, esposa de Joan I, el 15 de novembre de 1386 destituí el govern de l'aljama i escollí a dit els que més li interessaven. D'aquesta forma, esborrava els antics privilegis de què havien gaudit i tenia el suport d'un nou sector de jueus.¹²⁴ La situació, però, a mitjans del segle XV no es corresponia amb la realitat d'un segle anterior. La jueria era un barri pobre, despoblat. Els que no havien marxat de la ciutat havien abraçat el baptisme. El 1449 havia només a Girona dos-cents jueus, i el

¹²¹ VILLATORO, Vicenç, *op. cit.*, pàg. 58.

¹²² ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 35.

¹²³ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 35.

¹²⁴ RIERA, J., *op. cit.*, pp. 100-103.

1480 la juevia es trobava en decadència.¹²⁵ El Call no era el rusc de mel que havia estat segles anteriors, sinó uns carrerons desolats que, enmig de les polítiques de conversions, no ajudaven a les arques de la Corona ni eren útils als monarques.

De Girona a Catalunya. Una perspectiva geogràfica del conjunt jueu.

Al segle XV, hi ha documentades la presència de comunitats hebrees que van des de Perpinyà fins a Tortosa, i de Barcelona fins a Lleida, passant per Besalú, Tarragona, Berga, Manresa i la Seu d'Urgell.¹²⁶ L'espai geogràfic en què hi ha assentaments jueus és ampli i divers. Per això, malgrat que cada comunitat jueva comparteixi uns trets comuns i generals com a senyes de identitats, quan es miren al detall, es troben singularitats, particularitats fruit d'haver-se assentat a una zona o a una altra. Per exemple, la zona oriental presentava uns trets més islamitzats que no pas la nord, que englobava Rosselló, Perpinyà o Girona.¹²⁷ A part de diferenciar els espais geogràfics, s'ha de considerar la cronologia, és a dir, el factor temps: com una mateixa comunitat ha anat desenvolupant-se al llarg dels anys; i el desnivell econòmic dels seus membres -labor titànica i colossal que hauria de ser objecte d'un profund i extens treball.

Els jueus de l'àrea mediterrània vivien una situació de desigualtat social,¹²⁸ però sempre relativitzant-la i comparant-la amb els altres sectors de la societat feudal. Per exemple, els jueus de l'àrea de Tàrrrega, la juevia de la qual estava situada en una zona estratègica en els camins i rutes, va tenir en alguns moments puntuals la gràcia reial d'estar exempta de pagar el tribut de lleuda, com passà l'any 1284, perquè era tan pobra que havia d'empenyorar la roba.¹²⁹ En canvi, la de Tortosa gaudia d'uns privilegis especials des del 1148,¹³⁰ senyal de benestar i puixança. L'empenta social que va rebre la juevia tortosina en els segles XII i XIII es va anar afeblint en els dos segles següents, traduint-se en una pèrdua de pes econòmic,¹³¹ més accentuat que en el cas de Girona, però igual de devastador en el sentit humà i material. La diferència, però, rau en què les autoritats civils de Tortosa protegiren la comunitat hebrea en els atacs de 1391.

¹²⁵ PLANAS MERCÉ, Silvia, *op. cit.*, pàg. 76.

¹²⁶ VILLATORO, Vicenç, *op. cit.*, pàg. 58.

¹²⁷ BLASCO, Asunción, *La vida quotidiana al Call*, dins *La Catalunya jueva*, Barcelona, 2002, Museu d'Història de Catalunya, pàg. 119.

¹²⁸ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 34.

¹²⁹ BERTRAN, Prim, *Les comunitats jueves de Catalunya: l'àrea de Lleida*, dins *La Catalunya jueva*, Barcelona, 2002, Museu d'Història de Catalunya, pàg. 104.

¹³⁰ MORA, Victòria, *Les comunitats jueves de Catalunya: les àrees de Barcelona i Tarragona*, dins *La Catalunya jueva*, pàg. 35.

¹³¹ CURTO, Albert, *Les comunitats jueves de Catalunya: l'àrea de Tortosa*, dins *La Catalunya jueva*, pàg. 112.

Què impulsà, doncs, la davallada? La humiliació en que es van veure subjectes els jueus a partir de la Disputa de Tortosa i la pressió del papa Benet XIII, decidit a asfixiar la juevia de Tortosa i els hebreus en general.¹³²

Pel que fa els habitatges, les cases dels jueus no es distingien de les cristianes més enllà de les modificacions per motius personals o laborals,¹³³ com la del metge Abraham des Portell, de Cervera, que en morir el 1407 tenia un estudi amb 53 llibres i el material mèdic.¹³⁴ A més, cada comunitat gaudia d'uns banys rituals o *micvé*, tan imprescindibles com la sinagoga, malgrat que només hi hagi documentats el de Santa Coloma de Queralt, Besalú i el del Call major de Barcelona.¹³⁵

El Call de Barcelona data del segle IX, dels temps del comte Guifré el Pelós, i dos segles més tard, el viatger Benjamí de Tudela, es meravellà de la seva juevia, qualificant-la de sàvia i santa.¹³⁶ S'estima que al segle XIII agrupava la major comunitat hebrea de la Corona.¹³⁷ Durant els atacs de 1348, el rei Pere el Cerimoniós sol·licità al papa Climent VI una declaració oficial per apaivagar les masses el 1354. El Papa escriví dues butlles afirmant que les acusacions eren calúmnies, però no van tenir l'efecte esperat.¹³⁸ La davallada econòmica, les prèdiques hostils i flamejants, i la inseguretat que es vivia entre les masses cristianes més desfavorides van ser les causes dels atacs de 1391, que com passà a Girona, ja tenien un eco en els de 1348. Els cruentos atacs de 1348 i de 1391 van fer caure demogràficament, quantitativament parlant, i sense treure-li l'horror, gran part de la població hebrea, que havia augmentat notablement gràcies a l'arribada dels jueus francesos el 1306 després de la seva expulsió –que impulsà l'obertura d'una nova sinagoga.¹³⁹

Les principals aljames estaven dirigies per jueus rics i poderosos que normalment eren més racionalistes, en comparació els jueus cabalistes o rabins, també rics i amb prestigi.¹⁴⁰ A Barcelona, l'aljama va estar en mans dels aristòcrates, mentre que a Girona, aquesta tradició es va veure truncada arran de l'adveniment dels nous rics el

¹³² FORCANO, Manuel, *1391-1492: de la marginació a l'expulsió*, dins *La Catalunya jueva*, pàg. 206.

¹³³ SAGRERA, J. – SUREDA, M. *Comunitat jueva i espais urbans de Girona (1000 – 1500)*, dins de *Girona Judaica 5: Temps i espais de la Girona Jueva*, op. cit., pàg. 56

¹³⁴ CASANOVAS, Jordi, *Testimonis materials de la presència dels jueus a Catalunya en l'època medieval*, dins *La Catalunya jueva*, pàg. 155.

¹³⁵ BLASCO, Asunción, op. cit., pàg. 123.

¹³⁶ ESTANYOL, Mª Josep, *Els jueus catalans*, Barcelona, 2009, PPU, pàg. 199.

¹³⁷ VILLATORO, Vicenç, op. cit., pàg. 50.

¹³⁸ MORA, Victòria, op. cit., pàg. 53.

¹³⁹ ESTANYOL, Mª Josep, op. cit., pàg. 200.

¹⁴⁰ ESTANYOL, Mª Josep, op. cit., pàg. 110.

1386. A Lleida, quarta juevia en importància al segle XIII, gaudia dels mateixos privilegis reials que la de Barcelona a partir del 1268, i es va regir d'una forma similar a la de Barcelona i Girona. Tot i això, a partir de 1319, la col·lecta que aportava no passava del 10% enfront del 40% de Girona o Barcelona, col·lapsant-se el 1389.¹⁴¹

Com a Girona, els demés calls van haver de fer front a desavinences amb els poders locals. El Concili de Lleida de 1229 va insistir en la necessitat d'obligar els jueus a dur capes tancades i rodells, i en temps del bisbe Guillem de Montcada (1257 – 1282), es prohibí a les cristianes sota pena d'excomunió fer de dides dels jueus i buscar auxili mèdic hebreu.¹⁴² A Manresa (1338), Tàrrrega (1347) i Lleida (1350) també es va aplicar la llei que prohibia als jueus tocar fruita si no s'havia de comprar, com ordenaren els jurats a Girona (1475), tot i que en aquesta darrera també es va fer extensiva al pa i al formatge.¹⁴³ Per altra banda, les conversions van augmentar en totes les juevies a partir de les matances de 1391. Les comunitats jueves que havien aguantat els atacs, ja no d'exaltats, sinó perpetrats per les autoritats, van viure fins a l'expulsió de 1492 un període d'esperança enmig del desgast. El 1418, Martí V va voler restaurar la disciplina després del Cisma d'Occident, anul·lant les lleis d'Aylló (1412) i la butlla del papa Lluna.¹⁴⁴ Tanmateix, l'intent de passar pàgina, impulsat des de dalt, no va quallar en alguns sectors recalcitrants i envejosos que veien com els jueus -i els conversos- recuperaven les seves posicions i oficis preeminents. L'expulsió -impulsada per l'Església i secundada per la Corona-¹⁴⁵ truncà les possibilitats de regeneració.

La juevia de Figueres tot i ser en una vil·la petita –l'any 1284 l'aljama de Figueres va tenir la primera sinagoga- va ser el bressol de personatges influents com Cresques Elies, metge de Pere el Cerimoniós, qui es lliurà de dur rodella (1341). A més, va ser un actiu financer del rei.¹⁴⁶ El Call de Barcelona també donaria figures de la talla de Salomó ben Adret, deixeble de Bonastruc ça Porta i assessor del rei en temes jueus.¹⁴⁷

És interessant el cas dels jueus balears, el qual es mereix una menció extraordinària. Tot i que actualment les Illes Balears no són part de Catalunya, sinó que gaudeixen d'autonomia, antany formaven part de la Corona catalano-aragonesa. Les primeres

¹⁴¹ BERTRAN, Prim, *op. cit.*, pp. 93-96.

¹⁴² BERTRAN, Prim, *op. cit.*, pàg. 92.

¹⁴³ BLASCO, Asunción, *op. cit.*, pàg. 123.

¹⁴⁴ SUÁREZ, Luis, *La expulsión de los judíos. Un problema europeo*, Barcelona, 2012, Editorial Ariel, pàg. 293.

¹⁴⁵ FORCANO, Manuel, *op. cit.*, pàg. 215.

¹⁴⁶ ALBERCH, R. – ARAGÓ, N. J., *op. cit.*, pàg. 76.

¹⁴⁷ MORA, Victòria, *op. cit.*, pàg. 41.

conversions de les illes daten de l'any 418 a Maó, i el bisbe Vicent d'Eivissa comentà en una epístola el 584 que l'illa n'era plena, d'hebreus.¹⁴⁸ Amb la conquesta de Mallorca el 1229 en mans de les tropes de Jaume I, l'illa va ser repoblada amb colons jueus catalans i provençals que van gaudir de contractes d'emfiteusi i la reducció, i fins i tot l'anul·lació, dels impostos durant alguns anys. Això va facilitar que s'hi establís el comerç fins al punt que l'economia del regnat de Pere III va salvar-se gràcies a les aportacions mallorquines, que continuaren vigents malgrat els estralls de la Pesta Negra.¹⁴⁹ Només citar Cresques Abraham, cartògraf de Pere III i Joan I, autor de *l'Atlas català* (1375) i impulsor de l'escola cartogràfica mallorquina, per adonar-se de les aportacions culturals dels jueus mallorquins.

Però el que fa excepcional la comunitat hebrea de les illes són els xuetes. Després dels atacs de 1391 en què molts jueus fugiren, s'assassinaren o es convertiren, i després encara de la nova onada de conversions el 1435, una part de la societat conversa mallorquina va integrar-se i dissoldre's en la comunitat cristiana. L'altra va continuar separada, mantenint l'esperit de comunitat hebreu. La pervivència d'aquest grup seria font de persecucions en els segles XVI i XVII per part de la Inquisició, el qual se l'acusava de criptojueu i de fals cristià.¹⁵⁰ No obstant això, ha sobreviscut fins avui dia, com fa palès l'estudi onomàstic dut a terme a Manacor, en què es ressegueixen les nissagues de 15 famílies xuetes acusades de judaïtzants el 1675 i el 1691 fins a l'actualitat.¹⁵¹

¹⁴⁸ ESTANYOL, Mª Josep, *op. cit.*, pàg. 215.

¹⁴⁹ ESTANYOL, Mª Josep, *op. cit.*, pàg. 216.

¹⁵⁰ VILLATORO, Vicenç, *op. cit.*, pàg. 106.

¹⁵¹ GRIMALT, M. – RODRÍGUEZ, R., *Els noms de les famílies dels xuetes a Manacor (Mallorca)*, 1993, XVIII Col·loqui de Girona I, num. 59 (1994), Societat d'Onomàstica, pp. 194-199.

Si voleu més informació i
veure la resta del treball,
poseu-vos en contacte amb
nosaltres

premimafiguerola@elbrot.es